

СТАНІСЛАВ ЦАЛИК
ОЛЕКСАНДР МОКРОГУЗ
ОКСАНА ВОЛОШЕНЮК

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ ДО ДНЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГЕНОЦИДУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ
(18.05.1944)

**ДЕПОРТАЦІЯ З КРИМУ ТАТАР, НІМЦІВ, БОЛГАР І ВІРМЕН.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА**

*фрагмент посібника Академії української преси,
створеного за підтримки Медійної програми в Україні*

«Нариси з історії Криму у ХХ ст.: 1939 - 1990: додатковий матеріал для вчителів» для 10 класу загальної середньої освіти / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І. — Київ : АУП, ЦВП, 2021.

Рустем Емінов. «Поїзд смерті 1»

Конспект лекції для:

- навчальної програми «**Україна в роки Другої світової війни**» (курс з історії України, 10 кл., розділ 6, «Депортація кримських татар та інших народів Криму»);
- інтегрованої навчальної програми з історії «**Історія: Україна і світ**» («Друга світова війна: перебіг і результати» 10 кл., розділ 6, «Депортація з Південної України і Криму татар, німців, болгар, греків і вірмен. Злочини проти людства»);
- курсу «**Громадянська освіта**» (10 кл., розділ 3 «Людина в соціокультурному просторі»: «Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти»; розділ 5 «Світ інформації та мас-медіа»: «Маніпулятивний вплив медіа», «Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа», практичного заняття присвяченого аналізу медіатексту);
- практичної роботи з дослідження документів та матеріалів про 2-у світову війну, навчального проекту «**Воєнне повсякдення: люди і долі**».

Ще до початку Кримської наступальної операції (1944) в Кремлі визначили майбутню долю мешканців півострова. Зокрема, 2 квітня 1944 року Державний комітет оборони, очолюваний Сталіним, ухвалив постанову № 5943сс про виселення кримських татар до Узбекистану.

Джерело: <http://prosvit.in.ua/history/the-right-home-crimea-1944.html>

Червона армія лише готувалася брати Крим, а питання про депортацію вже вирішене. Чому? Тому, що радянській владі знадобилося знайти винних:

- ✓ у здачі півострова у 1941-му,
- ✓ в нездатності повернути його 1942-му,
- ✓ в провалі партизанського руху в Криму тощо.

Реальною причиною цих невдач були тактичні помилки й прорахунки самого Сталіна як верховного головнокомандувача, проте винуватцями виявилось населення окупованого півострова.

Кримським татарам закинули колабораціонізм дезертирство з лав Червоної армії, зраду, боротьбу проти партизанських загонів і навіть відторгнення Криму від СРСР (хоча від осені 1941-го він уже був відірваний від Радянського Союзу в результаті відступу Червоної армії).

Звернімося, однак, до статистики. Тільки 10% кримських татар в той чи інший спосіб брали участь у боротьбі проти радянських партизан, а також перебували в складі військових або поліцейських підрозділів. Відомо, що частина цих людей зголосилася на співпрацю не добровільно. У будь-якому випадку, до відповідальності варто було притягти конкретних осіб, проте звинувачення висунули *всьому кримськотатарському народові*.

А щодо дезертирства і зради... Під час війни в лавах Червоної армії воювали понад 2 300 офіцерів кримськотатарської національності, близько 30 000 рядових і сержантів. Шість представників цього народу – старшина Узеїр Абдураманов, полковник Фетіслям Абілов, підполковник Абдураїм Решидов, солдат Сеїтнафе Сеїтвелієв, капітан Абдель Тейфук, сержант Сеїт-Ібраїм Мусаєв – за проявлену мужність нагороджені званням Героя Радянського Союзу (найвища державна нагорода тих часів). Натомість полковник гвардії Рефат Османов, якому теж присвоїли це звання, відмовився одержувати золоту зірку Героя, дізнавшись, що його сім'ю депортували до Середньої Азії. Ще двоє – Джевдет Дерменджі та Нурі Джелілов – були представлені командуванням до звання Героя, але в Кремлі їхні документи завернули.

Найвідомішим кримським татариним на Другій світовій війні став підполковник Амет-Хан Султан, якого двічі (!) нагородили золотою зіркою Героя Радянського Союзу. Він, до речі, послугував прототипом головного героя українського художнього фільму «Хайтарма» (реж. Ахтем Сеїтаблаєв, 2013 р.).

Амет-Хан Султán (1920-1971)

Звичайно, хтось з кримських татар міг потрапити до німецького полону або утекти з війська додому, особливо коли Червона армія 1941-го залишала півострів – такі випадки траплялися і серед людей різних національностей, – але карати за це всіх?..

Отже, 8 квітня 1944 року Червона армія атакувала Крим.

На територіях півострова, що поверталися під контроль СРСР, одразу «фільтрували» чоловіків призовного віку – всіх, хто не був колабораціоністом, забирали до Червоної армії. Станом на кінець квітня призвали 6941 кримського татарина, у перші тижні травня – ще близько 4000. Вони потрапили переважно до «стройбатів» (військових будівельних батальйонів).

Натомість тих, кого рахували колабораціоністами – це майже 6000 осіб – держбезпека ув'язнила як «антирадянський елемент». Такими, згідно тогочасних документів з грифом «цілком таємно», вважали «агентів німецької розвідки», «членів мусульманських комітетів», «карателів», «зрадників Батьківщини», «добровольців», «зрадників і посіпак», «старшин і старост», «поліцейських», «пропагандистів», «перекладачів», «інших».

Представники майже всіх згаданих категорій, крім хіба що «перекладачів» та «інших», – чоловіки. Отже, в кримськотатарських хатах після мобілізації та арештів, залишилися тільки жінки, діти й літні люди. Це важлива обставина, адже **саме вони** (а не «зрадники-дезертири») потрапили під депортацію, детальний план якої остаточно затвердили в Москві 13 квітня, коли наркоми внутрішніх справ і держбезпеки – Лаврентій Берія та Всеволод Меркулов – підписали спільний наказ №00419/00137 «О мероприятиях по очистке территории Крымской АССР от немецко-фашистских захватчиков».

*У таких вагонах депортували з Криму.
<https://prm.ua/wp-content/uploads/2020/05/Vagon-teplushka.jpg>*

Щоб передчасно не розголошувати підлеглим справжні наміри, в наказі поставили завдання очистити Крим «від агентів шпигунських резидентур німецьких та румунських розвідувальних органів» – одразу й не здогадаєшся, про що йдеться.

Територію півострова попередньо розділили на сім оперативних секторів. Командувати ними призначили двох генералів і трьох комісарів держбезпеки (відповідає військовому званню генерала), а також полковника і підполковника держбезпеки.

Для проведення депортації вирішили перекинути до Криму 20 тис. вояків внутрішніх військ НКВС: три мотострілкові полки з Москви, стрілецькі полки з Кутаїсі та Нальчика, стрілецький батальйон з окремою снайперською ротою з Єревана, два стрілецькі батальйони з Ростова, два мотострілкові полки з Баку, два стрілецькі батальйони Українського округу внутрішніх військ.

1 травня у частинах НКВС, призначених виконавцями депортації, почалася активна робота з особовим складом. Людей переконували, що кримські татари – дезертири, зрадники, учасники бандформувань тощо. Ідейна обробка тривала шість днів. А наприкінці оголосили таємний наказ вирушати до Криму, щоб звільнити півострів від «фашистських посіпак».

7 травня – ще тривали останні бої за Крим, а вже почалося перекидання військ НКВС на півострів і розміщення їх по гарнізонах. Це тривало чотири дні. Для місцевого населення приготували легенду. Мовляв, підрозділи після тяжких боїв прибули на відпочинок і поповнення, а також для тренувань у горах, адже невдовзі їм доведеться воювати в Карпатах.

10 травня Берія надіслав Сталіну проєкт рішення Державного комітету оборони щодо виселення всіх кримських татар (за його припущеннями, 140-160 тис. людей). «Считаємо необхідним – раселить кримських татар как спецпоселенцев в районах Узбекской РСР для использования на работах как в сельском хозяйстве – колхозах, совхозах, так и в промышленности и в строительстве». Запропонував розпочати операцію 20 чи 21 травня, а завершити до 1 червня.

11 травня Сталін поставив підпис під постановою № 5859сс «О кримских татарах». Цей злочинний документ наказав «всех татар выселить из территории Крыма», затвердив терміни початку і завершення операції (20 травня – 1 червня). Передбачалося, що кожна сім'я зможе взяти з собою інвентар, посуд, продовольство в кількості до 500 кг. НКВС одержав з резервного фонду уряду 30 млн. рублів на проведення депортації.

Тим часом підрозділи внутрішніх військ, які прибули до Криму нібито «на відпочинок», ретельно вивчали місцевість, приховані підходи до населених пунктів, стежки в горах, визначали маршрути вивезення людей вантажівками на вокзал або залізничну станцію. «Закріплювали» за взводами і ротами певні вулиці, квартали, будинки.

12 травня Крим повністю повернувся під контроль СРСР. А за кілька днів, 16 чи 17 травня, несподівано надійшов новий наказ Берії – починати у четвер 18-го на світанку, а завершити 20-го. Головна умова – несподіваність. Збирання речей має бути максимально коротким, тому замість 500 кг на сім'ю дозволив брати 20 кг на людину.

18 травня на залізничні станції доставили 90 тис. осіб.

19 травня кількість депортованих («спецконтингенту» мовою НКВС) збільшилася до 165 515 осіб.

20 травня о 16:00 все було закінчено.

За даними НКВС, вивезли 67 ешелонами 180 014 людей. Якщо додати кількість мобілізованих до армії напередодні депортації, то виходить, що з Криму видалили щонайменше 191 044 кримських татар.

Звіти в Кремль переконують, ніби операцію провели «на високому рівні дисципліни й організованості оперпрацівників» і «пригод під час операції не було». Справді? Наприклад, з «Підсумкової доповіді» керівників Судацької оперативної дільниці вимальовується інша картина. Капітан Таманін, начальник автоколони, яка везла депортованих на залізничну станцію, «самовільно допустив у нічний час простій машин в 1,5 км від селища Кутлак, де окремі водії цієї колони займалися мародерством і більшість пиячили. На взяті проти них заходи з боку оперпрацівників і військових підрозділів чинили опір, а шофер Корнійчук стріляв бойовими патронами по наших бійцях». Подібних епізодів було чимало...

Завдання і питання учням

1. Чи співпадають реальні причини депортації з написаними в офіційній постанові Державного комітету оборони?

2. Як охарактеризована діяльність радянських каральних органів по підготовці депортації кримських татар?
3. Які особливості проведення операції з депортації кримських татар у травні 1944 року?
4. Яке ваше ставлення до подій висвітлених в есе?

Робота з джерелами інформації.

1. Які висновки дозволяє зробити дана інфографіка? Сформулюйте не менше 5 висновків.

<http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/07/1944.html>

2. Кримський обласний комітет ВКП (б) в листопаді 1942 року ухвалив постанову «Про помилки, які були допущені в оцінці ставлення кримських татар до партизанів, про заходи для ліквідації цих помилок і посилення роботи серед татарського населення» в якій зазначалось, що «Аналіз фактів, доповіді командирів і комісарів партизанських загонів, перевірка, проведена на місці, свідчать про те, що твердження про вороже ставлення більшості татар Криму до партизанів, а також те, що більшість татар перейшло на службу до ворога, є неправильними, необґрунтованими і політично шкідливими твердженнями».

<https://military.wikireading.ru/27268>

Чому ж Сталіним, було прийнято рішення про депортацію кримських татар як ворогів?

3. Як ви думаєте, яка буде подальша доля цього села?

Спорожніле кримськотатарське село Ускют в 1945 р.

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/67/Uskut.jpg?download>

4. Яка основна ідея картини Рустема Емінова «Поїзд смерті 2»?

Джерело: <https://avdet.org/wp-content/uploads/2017/05/7.Poezd-smerti2.-1997-g.-r.92h140-h.m.-1024x743.jpg>

5. Як ви вважаєте, чому фільм про депортацію кримських татар називається назвою народного танцю «Хайтарма» (Повернення)?

Художній фільм «Хайтарма» / Україна, 2012, реж.: Ахтем Сеітаблаєв.

6. Чи дає змогу постер фільму та кадри визначити основний меседж фільму?

<https://www.youtube.com/watch?v=GZvIyGRiaIc>

7. Висловіть своє ставлення до історії Сафіназ Алієвої з Криму, яку вона розповіла у Фейсбук 5 квітня 2021.

Safinaz Alieva

5 квітня о 17:50 · 🌐

Селам алайкум! Хочу поговорити про те, як вчитель в нашій школі займається запалюванням міжнародних відмінностей. Вся наша сім'я обурена тим, що сталося, і ми не збираємося залишати це таким чином. Звертаємося до громадськості і плануємо звернення до відповідних органів, щоб дати це оголошення якомога більше.

Моя донечка Саміра Алієва навчається в ЗОШ с. Дачне (Таракаташ) Судацького району в 4 класі. Деякий час тому всім учням класу подарувала класна вчителька, яка вчитель літератури Руденко Олена Олексіївна, підготувала розповідь про своїх бабусь та дідусів, які пройшли другу світову війну.

Сьогодні, 5 квітня 2021 року, моя донечка розповіла свою історію про нашого дідуса, яку вона підготувала як домашнє завдання. Вона пояснила однокласникам і вчительці, що її прадід воював на фронті, отримав дуже важку травму і повернувся додому. Після повернення сталося, що всіх людей депортували і, разом з усіма людьми, наших бабусь та дідусів теж вигнали з Криму.

Дід прожив в депортації короткий час - лише рік і помер. А бабуся залишилася з п'ятьма дітьми на руках. Вона самотньо виховала їх, відлучила, виховала. Дочка коротко написала про те, скільки років жила бабуся, скільки онуків, правнуків та правнуків вона побачила і ось закінчила свою історію.

Під час своєї розповіді вчителька зупинилася і сказала: "А тепер нехай Саміра закінчить, а я розповім, чому кримських татар вислали". Як тільки моя дочка закінчила розповідь, вчителька звернулася до всього класу з 9 кримчан. Також навчаються татарські діти 7 учнів слов'янської національності, звернувся до дітей з наступним коментарем.

"Я вам зараз скажу, чому вигнали кримських татар. Їх вислали, бо вони зрадники, а їхня зрада була в тому, що вони допомагали німцям, окупантам захопити Крим", - вчителька розповіла всьому класу.

Тому моя донька буквально одразу відчула осудливі погляди своїх однокласників - не кримських татар. Те саме я дізналася від батька у нашому класі, який телефонував моєму чоловікові. Їхня дочка прийшла плакати. Наші діти зазнали психологічної та моральної травми. Кожен батько нашого класу обурений. Вимагаємо притягнути вчителів до відповідальності за такі дії, а Міністерство освіти Криму дати діям вчителя відповідну оцінку.

<https://www.facebook.com/safinaz.alieva/posts/3811807952238378>

ДЕПОРТАЦІЯ ІНШИХ НАРОДІВ КРИМУ

Навіщо Сталіну знадобилося виганяти з Криму абсолютно всіх кримських татар? На перший погляд, депортація стала жорстокою «помстою» за нелояльність до радянської влади в часи окупації.

Але то тільки на перший погляд. Насправді причини глибші.

Комуністичний диктатор переслідував дві мети – прагматичну й амбітну.

Прагматична: перетворити півострів, який є ключовим плацдармом для контролю над Чорним морем і стратегічно важливим шляхом до Середземного моря протоками Босфор і Дарданелли, на **стовідсотково російський** – за складом населення і мовою. Тобто надійний в усіх відношеннях і – найважливіше! – позбавлений симпатій до Туреччини.

(Довідка. За переписом 1959 в Криму мешкали 1 201 500 людей – майже стільки, скільки до війни з Німеччиною. Але тепер росіяни склали вже 71,4 %, українці – 22,3 %, кримські татари – 0 %. Порівняйте зі складом населення 1939 року).

Амбітна мета: довершити історичну справу, розпочату імператрицею Катериною II наприкінці XVIII століття – вона, мовляв, «приєднала» Крим до Росії, а він остаточно утворить з нього питому російську територію.

Річ у тім, що одночасно з планами депортації кримських татар Кремль розробляв заходи з вигнання з півострова й інших народів. Енкаведисти одразу збирали відомості про кількість та місця проживання «спецконтингенту, що підлягав переселенню» за такими-от рубриками: «татари», «німці», «угорці», «румуні», «австріяки». У подальшому цей список розширили. Наприклад, станом на 15 червня 1944-го (тобто за три доби до початку виселення кримських татар) «Сведения о количестве спецконтингента» вже містили, крім згаданих, додаткові рубрики: «казанські татари», «молдавани», «цигани», «грузини», «поляки», «турки», «чехи», «французи», «араби», «лезгини».

Депортація кримських татар справила гнітюче враження на представників інших національностей. Люди відчували, що почалася тотальна зачистка півострова – слід чекати продовження. І невідомо, хто наступний.

«Агентура фіксує, що частина населення м. Карасубазара вірменської і болгарської національності активно готуються до переселення, продають речі й продукти харчування, – доповів у Москву 30 травня генерал НКВС Іван Шередега, начальник Сімферопольського оперативного сектору. – Учитель Шаранець (грек за національністю), висловивши ряд наклепницьких випадів на адресу Червоної армії, торкаючись переселення татар, заявив: «Можуть виселити і греків з Криму».

Той же генерал за кілька днів повідомив: «Лікар Зуйської лікарні Тер-Карапетян (вірменин), який був присутній на доповіді про міжнародне становище, після закінчення її запитав доповідача, чи правдиві розмови населення про те, що незабаром виселятимуть вірмен, отримав негативну відповідь».

Він же, 10 червня: «Голова колгоспу “Кримчак” Дубогризов заявив, що 5 червня 1944 р., будучи на призовному пункті в м. Джанкой, чув заяву співробітниці військкомату групі призовників болгарської, вірменської та грецької національностей, що вас в армію не візьмуть, а відправлять в інше місце».

Насправді чутки були правдою.

Вже 29 травня Москва вирішила продовжити депортації. Того дня Л. Берія написав Сталіну листа про доцільність виселення з Криму всіх болгар, греків та вірмен. Свою пропозицію обґрунтував:

- кримські болгары брали участь у заготовці хліба та продуктів для німецької армії, допомагали німцям виявляти червоноармійців, служили в болгарських загонах поліції,

- кримські греки користувалися сприянням окупантів у торгівлі й транспортуванні товарів,

- кримські вірмени організували кілька релігійних громад, які також «займалися організацією серед вірмен торгівлі та дрібної промисловості», а утворені вірменські національні комітети пропагували незалежну Вірменію.

Такого штибу «підстави» для тотальної депортації зайвий раз підтверджують, що справжньою метою Кремля була саме «зачистка» території для майбутнього заселення росіянами.

2 червня 1944 року Сталін підписав постанову Державного комітету оборони № 5984сс про виселення 37 тис. болгар, греків і вірмен до Казахстану й Росії.

О подготовке операции по переселению спецконтингента с территории Евпаторийского и Джанкойского оперсекторов Крыма по состоянию на 4 июня 1944 г.

1. Подготовка к операции по Евпаторийскому и Джанкойскому оперсекторам в основном закончена.

Со составлены планы и расчеты проведения операции.

2. На 4 июня 1944 г. по Евпаторийскому и Джанкойскому оперсекторам учтено спецконтингента подлежащего выселению

.....	7.708 чел.	2.425 семей
-------	------------	-------------

В том числе по национальностям:

а/ армян	2.837 чел.
б/ болгар	2.740 "
в/ греков	2.131 "

По Евпаторийскому оперсектору учтено спецконтингента

.....	2.054 чел.	749 семей
-------	------------	-----------

В том числе по национальностям:

а/ армян	610 чел.
б/ болгар	800 "
в/ греков	1.244 "

<https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-russian-48320663>

Але й цього Москві здалося замало.

15 червня Л. Берія наполіг на депортації мешканців Криму, які є турецькими, грецькими та іранськими підданими. Як обґрунтував? Та взагалі ніяк! «НКВС СРСР вважає небажаним їх залишати в Криму» – от і все.

Але Сталін і не потребував обґрунтування. 24 червня поставив підпис під постановою №6100сс, наказавши переселити цих людей до Узбекистану «на період війни» (насправді вони ніколи не повернуться на півострів).

Другу і третю депортації НКВС провів 27 і 28 червня: 17 ешелонами вивезли 41 854 особи.

Однак депортації очікували й росіяни, які мешкали в Криму.

Наприклад, молодший лейтенант держбезпеки Бичко в рапорті повідомив, що 27 травня в с. Мазанка Зуйського району колгоспниці Валентина Єрохіна так відповіла на запитання про стан справ: «Зараз в нашому селі ходять чутки, що всіх виселятимуть туди ж, куди татар, за те, що наше село не зруйнували німці, оскільки ми, нібито, допомагали їм. Війська Червоної армії тому й не йдуть з нашого села, що вони призначені для виселення. В кожному будинку у нас йде підготовка – сушать сухарі, виробляють самогонку і щодня пиячать».

Але кримські росіяни даремно хвилювалися – ніхто їм не дорікнув ані «Партией истинно-русских людей», ані офіцерською школою РОА, ані газетою «Голос Крыма», ані іншими формами колабораціонізму. В списках «спецконтингенту, що підлягає переселенню» не було рубрики «росіяни».

4 липня Берія у донесенні Сталіну (№ 693/б) підбив загальні підсумки «зачистки» Криму: вивезено 225 009 осіб, серед них **183 155 кримських татар, 12 242 болгар, 15 040 греків, 9 621 вірмен, 1 119 німців, 3 652 іноземці.**

Кримським татарам, грекам, болгарам та вірменам, які служили в Червоній армії, стало відомо про депортацію їхніх родин. Уявіть, що вони при цьому відчули: їм же здавалося, що зі зброєю в руках захищають свої домівки, своїх рідних від німецьких загарбників, а вийшло, що біда надійшла із протилежного боку.

То був наче удар у спину. Фронтовики почали заступатися за родичів.

В листопаді 1944-го на стіл Л. Берії лягла доповідна записка його заступника Василя Чернишова і начальника відділу спецпоселень Михайла Кузнецова. «В НКВС СРСР, – повідомили вони, – надходить значна кількість заяв від офіцерів і бійців Червоної армії, за національністю [...] кримських татар, греків, вірмен і болгар, які клопочуть про звільнення зі спецпоселень своїх родичів-спецпереселенців [...] з Криму. При розгляді цих заяв вважали б за доцільне: встановлювати через командування частини, чи буде заявник залишений на службі в Червоній армії, в разі залишення заявника на службі в Червоній армії і за відсутності компрометуючих матеріалів на його родичів-спецпереселенців (дружину, дітей, батьків, неповнолітніх братів і сестер) звільняти останніх зі спецпоселення, в персональному порядку, без права їх повернення [...] до Криму. Просимо Ваших вказівок».

31 листопада Л. Берія наклав резолюцію: «Переговоріть зі мною». До його кабінету зайшов Чернишов, який того ж дня повідомив Кузнецову: «Тов. Берія згоден, але не застосовувати широкої практики, виключно індивідуально за висновком Відділу спецпоселень НКВС СРСР».

З цього документу варто зробити кілька висновків.

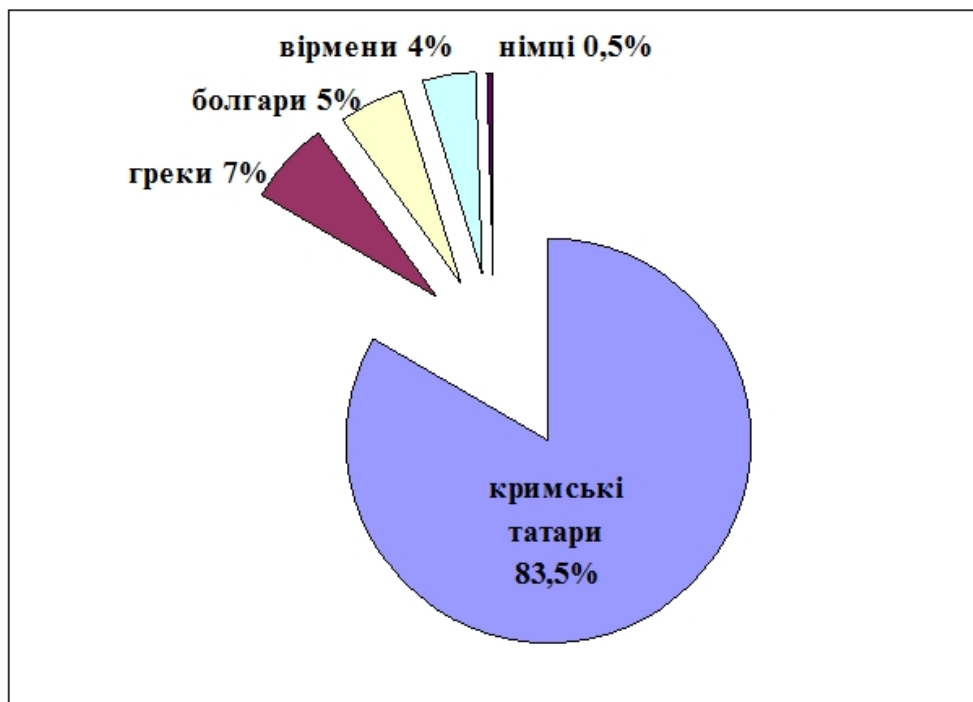
По-перше, навіть за відсутності провини, відпускати людей з заслання вважали небажаним.

По-друге, нечисленних звільнених «спецпереселенців» назад на півострів не пускали (це підтверджує, що справжньою причиною виселення була зовсім не «провина»).

І, власне, по-третє: влада давала собі звіт, що депортувала переважно ні в чому не винних людей.

Натомість вояки Червоної армії, які клопоталися за своїх депортованих родичів, невдовзі й самі перетворилися на вигнанців. Ані їхні ордени і медалі, ані пролита на фронті кров, як з'ясувалося, не були для Кремля доказом відданості СРСР – їм, гарантовано, не зрадникам і не колабораціоністам, заборонили повернутися додому і забрати туди свою виселену сім'ю. Більше того, фронтовиків фактично прирівняли до «дезертирів і зрадників», змусивши їхати на чужину, де вони одержали той самий статус «спецпереселенців». Їхні бойові заслуги виявилися нічого не вартими...

Проект відповідної директиви НКВС датований 20 липня 1945-го, а сама директива введена в дію 22 серпня під № 140. Її назва: «О порядке направления на жительство демобилизуемых из Красной армии военнослужащих сержантского и рядового состава по национальности: [...] крымских татар, крымских болгар, греков и армян». Директива вимагала «заборонити направлення на проживання [...] кримських татар, кримських болгар, греків і вірмен – на територію колишньої Кримської АРСР. Військовослужбовців зазначених національностей, після демобілізації з Червоної армії, направляти до місця розселення їхніх сімей або родичів. За відсутності відомостей про місцезнаходження сімей демобілізованих направляти: кримських болгар, греків і вірмен – в м. Свердловськ, кримських татар – в м. Ташкент. Демобілізованих з Червоної армії військовослужбовців, які прибули самовільно в місце колишнього проживання, негайно направляти до місця поселення їхніх сімей або родичів».

*Національний склад депортованих в 1944 р.
<http://prosvit.in.ua/history/the-right-home-crimea-1944.html>*

Скільки демобілізованих вояків-кримчан стали «спецпереселенцями» в 1945-му та наступних роках? «Довідка про наявність та рух виселенців (на 1.10.1948)» під грифом «цілком таємно», підписана 14 січня 1949-го начальником відділу спецпоселень МВС СРСР полковником В. Шияном, свідчить, що протягом трьох років – з серпня 1945-го по вересень 1948-го – на спецпоселення «прибуло додатково» (йдеться про мешканців Криму) 7219 осіб. Цими додатковими поселенцями, очевидно, й були колишні фронтовики.

Завдання і питання учням до теми «Депортація інших народів Криму»

1. Чи дає зміст есе відповідь на поставлене на його початку запитання «Навіщо Сталіну знадобилося виганяти з Криму абсолютно всіх кримських татар»?
2. Як в есе характеризується моральний стан інших народів Криму після депортації кримських татар?
3. Як ставилась влада до «невинних», які прагнули повернутись на малу батьківщину?
4. Яке ставлення було бійців і офіцерів Червоної армії до того, що їх рідних депортували і яке ставлення радянської влади було до військових, родичів яких депортували?

Робота з джерелами інформації

1. **Прочитайте уривок зі спогадів** колишнього рядового 222-го окремого стрілецького батальйону 25-ї стрілецької бригади військ НКВС А. Л. Весніна, який в травні 1944 року брав участь у депортації кримських татар з с. Ойсул, а через місяць, у червні 1944 року – болгар з с. Марфівка Керченського району.

«...операція в масштабах Криму була підготовлена блискуче. Заздалегідь солдати оселилися в окрузі сіл, потім до прилеглої станції підганялися готові до відправлення товарні вагони, і тільки до призначеного часу починалася операція.

У ніч на 24 червня з бойовим спорядженням солдати вийшли з Керчі і до ранку підійшли до Марфівці. «Жителям села ми повинні були сказати, що прибули допомагати косити сіно. А коли в село в'їдуть автомашини, за сигналом ракети мала розпочатися операція. Як і раніше, розподілені були ділянки».

Часто солдати оголошували між собою змагання: хто раніше завершить «роботу» на своїй ділянці. Люди при цьому металися, хапали непотрібні речі, а їх квапили і підштовхували прикладами до висновку. Після виселення солдати чули «рев негодований, непоеной худоби, і ніхто не знав, що з нею робити».

<http://ddncrimea.ru/deportatsiya-krymskih-bolgar-i-eyo-posledstviya/>

Запитання

2. Як характеризує бійців Червоної армії їхня поведінка під час операції по депортації болгар?
3. Як ви розумієте вжитий вислів «операція в масштабах Криму була підготовлена блискуче».
4. Чому більшість вірмен, болгар і греків виселяли не до Узбекистану, як кримських татар, а до РРФСР? Це Марійська АРСР (нині Республіка Марій Ел), Кіровська область, Молотовська (зараз Пермський край), Свердловська область і Башкирська АРСР (тепер Башкортостан), невелика група відправлена до Кемеровської області, майже до південного Сибіру.

2. **Прочитайте і прокоментуйте уривок статті «Депортація кримських болгар та її наслідки».**

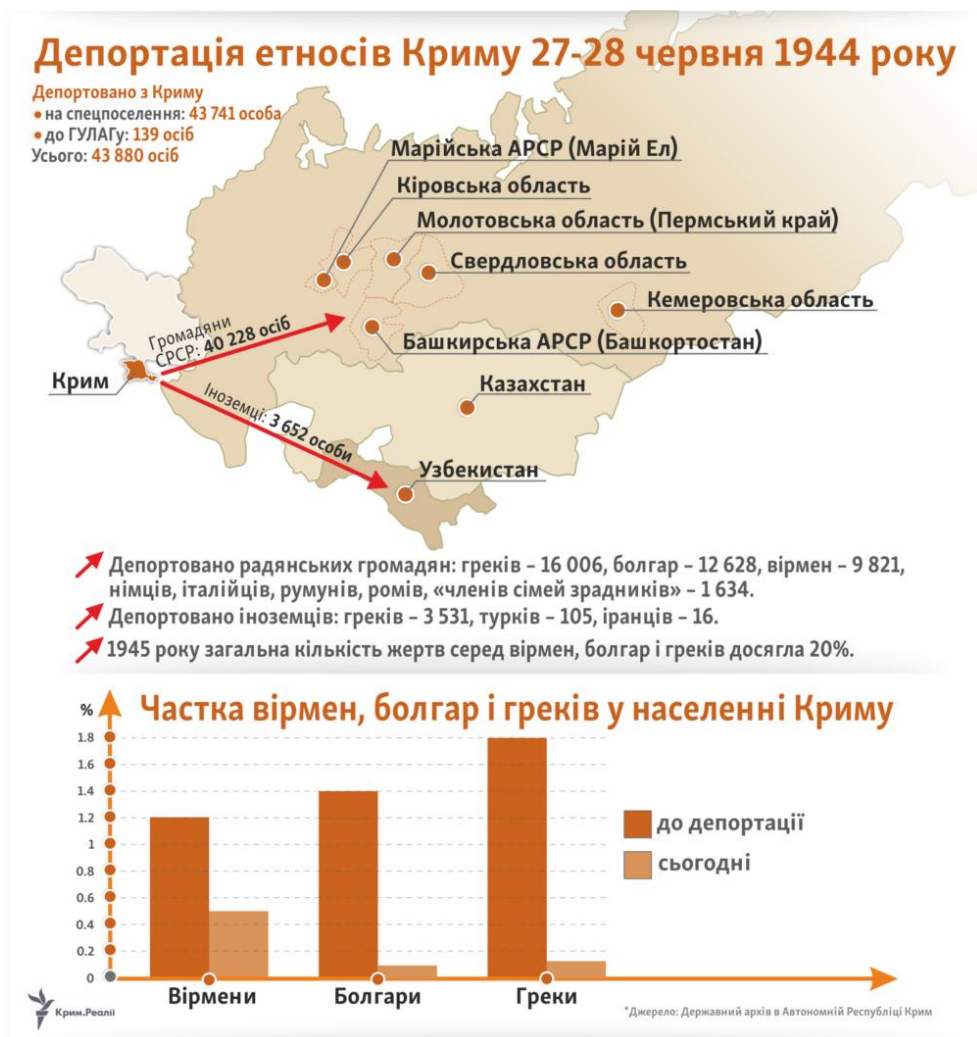
<http://ddncrimea.ru/deportatsiya-krymskih-bolgar-i-eyo-posledstviya/>

«У місяцях депортації болгар, як могли, зберігали рідну мову, однак на людях намагалися розмовляти по-російськи. Кожен спецпереселенець щомісяця повинен був відзначатися у коменданта, без його дозволу не можна було навіть виїхати зі свого

населеного пункту в райцентр. Це розцінювалося як втечу і каралося тюремним строком до 20 років. Болгаркам-«спецпоселенкам» при укладенні шлюбу не дозволяли змінювати прізвище. Так мати Ірини Нечаєвої (м. Сімферополь) не змінила своє прізвище на прізвище чоловіка білоруса за національністю. Але правило це діяло і у випадках, якщо болгарки виходили заміж за співвітчизників. Марія Перонко так і залишилася зі своїм дівочим прізвищем (її чоловік – болгарин, Трохим Москот), і Анна Попучієва (покійний чоловік – Іван Тричов)».

Запитання

1. Чому влада, на вашу думку, забороняла змінювати прізвище при одруженні?
2. Розгляньте подану інфографіку. Зробіть 3 висновки, що стосуються кількісних показників депортації, місць розселення, демографічних змін у населенні Криму сьогодні.

<https://ua.krymr.com/a/28576883.html>

3. Журналіст та історик Сергій Громенко в інтерв'ю «Політика депортації: за що вірмен, болгар і греків виселяли з Криму» висловив думку щодо причин депортації. Чи погоджуєтесь ви з ним?

<https://ua.krymr.com/a/polityka-deportatsii-za-shcho-vmen-hrekiv-i-bolhar-vyselialy-z-krymu/28582230.html>

«Болгарія на той момент була офіційним союзником нацистської Німеччини. І кримські болгари рано чи пізно потрапили б у м'ясорубку точно так само, як кримські німці й італійці – просто тому, що їхня держава була союзна Гітлеру. З вірменами і греками ситуація складніша, але потрібно розуміти, що з висоти кремлівських веж різниці особливої немає. Якщо ухвалене рішення, щоб на прикордонних територіях ніхто, окрім росіян і українців, не жив, то виселяють усіх без розбору. З цієї точки зору зачистка Криму може бути квінтесенцією всієї політики Радянського Союзу щодо депортацій».

Які доповнення ви можете зробити до висловленої думки?

4. Як характеризує радянську владу з моральної сторони уривок з документу? Чи вказані в документі факти ви вважаєте правдивими?

«Подання наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії Голові ДКО Й. Сталіну про нагородження учасників операції по виселенню кримських татар та представників інших національностей з території Криму» м. Москва 5 липня 1944 р. Цілком таємно.

«На виконання Вашої вказівки НКВС-НКДБ СРСР в період з квітня по липень місяць ц.р. була проведена очистка території Криму від антирадянських, шпигунських елементів, а також виселені в східні райони Радянського Союзу кримські татари, болгари, греки, вірмени та особи іноземного підданства.

У результаті цих заходів:

а) вилучено антирадянського елемента 7 833 чол.

в тому числі шпигунів 998 чол.

б) виселено спецконтингенту 225 009 чол.

в) вилучено нелегальної зброї, що зберігалася

у населення 15 990 од.

в тому числі кулеметів 716 од.

г) боєпатронів 5 млн. шт.

В операції по Криму брало участь 23000 бійців і офіцерів військ НКВС і до 9000 чол. оперативного складу органів НКВС -НКДБ.

НКВС -СРСР піднімає клопотання про нагородження орденами і медалями працівників НКВС -НКДБ, генералів, офіцерів і бійців військ НКВС, які особливо відзначилися під час проведення цієї операції, а також групи працівників НКПС, що забезпечили перевезення спецконтингенту»

5. Чи погоджуєтесь ви з думкою автора есе висловлені на сайті BBC в матеріалі «Блог історика: як Сталін робив Крим російським»

<https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-48264794>

«На мій погляд, Сталін прагнув довершити справу, розпочату імператрицею Катериною II ще в кінці XVIII століття: вона "приєднала" Крим, а він остаточно перетворює його в російську територію– і за складом населення, і за мовою